

Prof. dr hab. Henryk Gmiterek
Em. prof. zwyczaj. Instytutu Historii UMCS
w Lublinie

Lublin, 16. 08. 2022 r.

OPINIA

o rozprawie doktorskiej mgr. Andrzeja Polaszka *Psalmy Dawidowe Macieja Rybińskiego w kontekście kalwińskiej kultury Psalterza i jej recepcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa 2022, ss. 255

W bogatym dorobku badawczym poświęconym przekładom Psalterza na język polski nie pomijano oczywiście dzieła Macieja Rybińskiego. Katarzyna Meller, uwzględniając całokształt związanych z nim aspektów (źródła i inspiracje przekładu, przeznaczenie, charakter wykonania, recepcję) uznała go wręcz za „pierwszy w Polsce wierszowany psalterz kalwiński”, choć poprzedzał go wcześniejszy o pół wieku i niewątpliwie inspirowany płynącymi z Genewy inspiracjami ideowymi *Psalterz Dawida* Jakuba Lubelczyka. Przekłady i parafrazy Psalterza obecne były przy tym zwłaszcza w warsztatach badawczych filologów i historyków kultury, stąd w dotychczasowym dorobku obserwujemy wyraźną dominację tekstów zawierających wieloaspektowe analizy historycznoliterackie i językoznawcze bądź skupiających się na okolicznościach towarzyszących powstawaniu owych dzieł i ich miejscu w kulturalnym dorobku epoki.

Andrzej Polaszek, pastor Ewangelicznego Kościoła Reformowanego w Poznaniu i doktorant studiów doktoranckich w zakresie nauk teologicznych ChAT, zwracając się ku *Psalmom Dawidowym* Macieja Rybińskiego raz jeszcze i czyniąc z nich przedmiot swojej rozprawy, postawił sobie inny, wyraźnie różniący się od wspomnianych wyżej, cel badawczy. Nie stroniąc od podsumowywania dotychczasowych rezultatów badawczych, swoją uwagę koncentruje na określeniu miejsca i roli Psalterza Rybińskiego w kształtowaniu się na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów „kalwińskiej kultury Psalterza”. Warto przy tym zauważyć, że posługując się tą kategorią nie tylko definiuje ją w odniesieniu do warunków polskich (s. 10-11), ale i wprowadza ją w istocie do polskiego języka publikacji naukowych odnoszących się do badań nad fenomenem polskiej reformacji, wskazując na jeden z pomijanych dotąd jej

aspektów. Katalog szczegółowych zagadnień badawczych zakresił przy tym Autor nader szeroko. Rozumiejąc kalwińską kulturę Psałterza jako charakterystyczny dla Kościołów reformowanych typ duchowości, formacji duchowej, ale także intelektualnej i społecznej, dla której obecność Psałterza ma znaczenie kluczowe, Autor podjął się uściślenia jej historycznego podłoża i teologicznych fundamentów w Kościele powszechnym od starożytności poczynając, by na tym tle uwypuklić tym bardziej elementy specyficzne dla tej kultury w środowiskach polskiego ewangelicyzmu reformowanego, stopnia percepcji z jednej strony wzorców zachodnioeuropejskich, z drugiej pokazania znamion jej oryginalności.

Tak zarysowany wybór problematyki badawczej uznać należy za świadectwo odwagi i dojrzałości naukowej Autora, jej realizacja wymaga bowiem nie tylko dobrej znajomości ogólnego tła historycznego epoki, ale umiejętności analitycznych w odniesieniu nie tylko do Psałterzy, ale i innych wybranych pism homiletycznych, publikowanych konfesji, traktatów i polemik wyznaniowych, które w sumie tworzyły atmosferę ówczesnej duchowości. Oznacza to zarazem konieczność interdyscyplinarnego w znacznej mierze podejścia do podjętej problematyki. Zadanie, jakie Autor przed sobą postawił wydaje się tym bardziej skomplikowane, iż zamierzył On osadzić przebieg dokonującego się w Rzeczypospolitej procesu recepcji kultury Psałterza na szerszym tle europejskim, uwzględniając zarówno zróżnicowanie konfesyjne i kulturowe, jak i odmienności w sferze wrażliwości różnych grup społecznych. Wymagało to dobrego rozpoznania tych środowisk europejskich, odczytania w kilkunastu literaturze dotyczącej czołowych europejskich reformatorów, ich poglądów na miejsce sztuki, w tym muzyki, w dziele głoszenia Słowa Bożego. Z tego choćby względu wybór tematu uznać należy za ważny i trafny zarówno ze względów poznawczych, jak i metodycznych, samą zaś pracę za nowatorską, przynoszącą rozwiązanie oryginalnego zagadnienia naukowego, jakim jest pogłębiona analiza kształtowania się kultury Psałterza polskich środowisk ewangelickich w powiązaniu z prekursorskimi pod tym względem środowiskami europejskimi.

Rozprawa nie budzi zastrzeżeń od strony metodologicznej. We *Wstępie* Autor określił przedmiot swoich badań, ich cel, założenia badawcze, ocenił dotychczasowy stan badań i zachowanych źródeł, scharakteryzował także strukturę pracy. Na podsta-

wę źródłową pracy składa się przede wszystkim 17 edycji Psalterza Rybińskiego, poczynając od autorskiej z 1605 r., poprzez edycje przygotowane przez Jana Turnowskiego i z jego argumentami, po ostatnią edycję we Wschowie z 1782 r. Analizom porównawczym, poszukiwaniom źródeł, inspiracji i zakresu recepcji służy też bogaty zestaw innych psalterzy i kancjonałów zawierających psalmy, opublikowane akta synodalne zborów koronnych i litewskich, pisma reformatorów i inne. Upomniałbym się tylko o interesującą dla badania kształtowania się duchowości ewangelików reformowanych „trylogię” Andrzeja Węgierskiego *Kaznodzieja domowy...*, *Kaznodzieja osobny ...*, *Kaznodzieja zborowy ...*, opublikowaną w Gdańsku w 1646 r. Znaleźć tam można bogactwo dodatkowych argumentów odnoszących się również do obecności psalmów w codziennym życiu chrześcijanina, potwierdzających żywą kulturę Psalterza w rodzinach ewangelików reformowanych. Warto ponadto zwrócić uwagę, że Autor (w rozdz. VI) porządkuje naszą wiedzę o edycjach dzieła Rybińskiego. Przywołuje co prawda występujące w literaturze wzmianki o kilkunastu innych wydaniach, zalicza je wszakże do niepotwierdzonych, nie dających się dziś empirycznie udokumentować. Nader obfita jest ponadto wykorzystywana w pracy literatura, prezentująca dorobek polskiej, ale i zagranicznej poświęconej reformacji historiografii. W zestawieniu bibliograficznym zabrakło co prawda nowej, ważnej dla rozprawy pracy Kazimierza Bema *Calvinism in the Polish Lithuanian Commonwealth 1548-1648*, ale nie pozostała ona poza uwagą Autora, skoro nawiązuje do niej na s. 109.

Materiał źródłowy oraz dorobek historiograficzny, którym Autor dysponował, determinował w pierwszym rzędzie uzyskane rezultaty badawcze. Wpływ na nie miała też przyjęta konstrukcja pracy. Jej zasadniczą część stanowi sześć rozdziałów, w ramach których wyodrębnione zostały porządkujące całość wykładu liczne podrozdziały. Zwięzłe ujętą rekapitulację wniosków Autora przynosi dość obszerne *Zakończenie* (s. 206-210), zaś całość wieńczy zestawienie bibliograficzne, kilka reprodukcji z różnych edycji *Psalterza* oraz streszczenia w jęz. polskim i angielskim.

Nie ma potrzeby dokonywania w niniejszej opinii streszczenia poszczególnych rozdziałów. Stwierdźmy tylko, że cztery pierwsze składają się na tytułowy „kontekst” kalwińskiej kultury Psalterza – od charakterystyki historycznego podłoża obecności Psalmów w Kościele w czasach przedreformacyjnych, poprzez stanowisko reformato-

rów wywodzone z zasady *Sola scriptura* i jej implikacji w sferze liturgii, pobożności i muzyki kościelnej, do wykształcenia się i rozwoju kalwińskiej kultury Psalterza, z *Psalterzem genewskim* na czele i jej czołowymi ośrodkami w Strasburgu i Genewie. Przystąpienie czytelnikowi polskiemu ustaleń historiografii zachodniej z tego zakresu uważam za wartość samą w sobie recenzowanej rozprawy. Autor nie pozostaje wszakże bezrefleksyjny wobec formułowanych tam tez. Przywołując np. stwierdzenie Erina Lamberta, iż szesnasto- i siedemnastowieczny kalwinizm był „religią predestynacji i psalmów” uzupełnia je komentarzem o daleko idącym uproszczeniu, ale gdyby nawet je przyjąć, to sukcesy odnosił „niewątpliwie bardziej jako „religia psalmów” niż jako „religia predestynacji” (s. 77, 102).

Do zasadniczego nurtu swojego wykładu A. Polaszek przechodzi w rozdziale czwartym, charakteryzując specyfikę polskiej reformacji, zabiegi unifikacyjne w jej obrębie zachodzące równoległe z toczącymi się procesami konfesjonalizacji i na tym tle kształtowanie się kultury Psalterza. Pojawienie się w Polsce psalmów metrycznych, „nieodłącznego atrybutu kalwińskiego nabożeństwa”, przypisuje rosnącym wpływom kalwinizmu, ale nie doprowadziły one do upowszechnienia się w Rzeczypospolitej genewskiego zwyczaju śpiewania jedynie psalmów. Silna była nadal luterańska i czesko-braterska tradycja kancjonałowa. Z tego też względu – konkluduje Autor – opublikowane w 1605 r. *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego, pełna polska wersja *Psalterza genewskiego*, „mogły jedynie wzbogacić kulturę muzyczną polskich ewangelików reformowanych, nie były jednak w stanie całkowicie jej zdominować” (s. 129).

Wywodzącemu się z Kościoła braci czeskich Maciejowi Rybińskiemu, jego biografii, miejscu w strukturach Kościoła, okolicznościom powstania jego głównego dzieła, jego analizie pod względem teologicznym i wreszcie recepcji poświęcił Autor dwa ostatnie rozdziały. Autor przekonująco dowodzi, że w *Psalmach Dawidowych* Rybińskiego „mamy do czynienia z dziełem kalwińskim w formie i w treści. Żaden inny polski Psalterz nie może się pod tym względem równać z pracą Rybińskiego”. Opus życia seniora wielkopolskiej Jednoty (został nim 3 lata po opublikowaniu Psalterza) A. Polaszek uznaje za jedno z najważniejszych świadectw „intelektualnej, duchowej i kulturowej więzi łączącej ewangelików reformowanych w Rzeczypospolitej z europejską rodziną Kościołów reformowanych” (s. 166). Dzięki przyswojeniu przez

Rybińskiego polszczyźnie *Psałterza genewskiego* „kościół ewangelickie Rzeczypospolitej dołączyły do śpiewającego jednym głosem różnojęzycznego chóru” (s. 208). Ważną, przekonującą, opartą o wcześniej przeprowadzone analizy konstatacją Autora jest stwierdzenie, że „*Psalmy Dawidowe* były też kamieniem milowym w procesie kalwinizacji Jednoty czeskokobraterskiej w Rzeczypospolitej” (s. 209). W dotychczasowym patrzaniu na ten proces Psałterz był zazwyczaj pomijany.

Mocną stroną rozprawy jest jej język. Praca napisana została bardzo dobrą polszczyzną, bez zbędnych ozdobników, i tylko z rzadka zdarzają się drobne potknięcia (zaznaczam je na marginesach otrzymanego egzemplarza). Dużą wagę przywiązuje Autor do precyzji sformułowań i pojęć, dzięki czemu mimo dość skomplikowanej problematyki jest ona zrozumiała i kompetentnie przedstawiona. Autor nie nadużywa cytatów, a w przypadku przywoływanych tekstów staropolskich uwzględnia *Instrukcję wydawniczą dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Przypisy są rozbudowane, ale nie ponad miarę, sporządzone zgodnie z przyjętymi pod tym względem regułami. W bibliografii miałbym jedynie drobne zastrzeżenia do opisów publikacji źródłowych na s. 216, dla których hasłem porządkującym powinny być raczej tytuły, niż nazwiska wydawców. To jednak drobiazgi, bowiem jako całość rozprawę pod względem formalno-warsztatowym cechuje wysoki poziom i staranne wykonanie.

Autor nie ustrzegł się wszakoż łatwych do skorygowania nieściśłości i potknięć. Kilka takich szczegółowych kwestii, być może w niektórych przypadkach dyskusyjnych, chciałbym poddać pod Jego rozważenie:

- s. 95 – w terminologii Kościoła braci czeskich określenie „superintendent”, jak czyni to Autor w odniesieniu do Rybińskiego, nie było używane; powszechnie posługiwano się terminologią senior, starszy, z rzadka tylko biskup,

- s. 99 – pierwsze wydanie Psałterza Claudea Goudimela ujrzało światło dzienne w 1565 r. (jest 1656),

- s. 113 – trudny do przyjęcia wydaje się pogląd, iż „Deklaracja toruńska” stała się oficjalnym wyznaniem Jednoty braci czeskich, zastępując dotychczasową konfesję. Owa *Deklaracja* to nic innego, jak *Generalis confessio doctrinae Ecclesiarum reformatarum in Regno Poloniae, Mag. Duc. Lithuaniae ... ad liquidationem controversiam maturandam proposita*, przygotowana przez Andrzeja Węgierskiego na toruńskie col-

loquium charitativum, zawierająca wykład podstawowych, a wywołujących kontrowersje z innymi wyznaniem prawd wiary, mająca stanowić podstawę doktrynalną do dyskusji z partnerami dysputy. Miała więc ona spełniać cel wybitnie utylitarny, powiązany ściśle z przygotowywanym colloquium. Oficjalnym credo wyznaniowym Kościoła braci pozostawała nadal konfesja opublikowana w j. polskim w 1563 r. i przedłożona wówczas królowi. Potwierdził to synod w Lesznie w kwietniu 1645 r. nakazując stać przy konfesji opublikowanej w Wittemberdze w 1573 r., która była łacińskim odpowiednikiem edycji polskojęzycznej (Archiwum w Poznaniu, Akta Braci Czeskich, sygn. 1511, k. 327v),

- s. 111 – celibat duchownych nie był w Jednocie obowiązkowy znacznie wcześniej, niż od 1579 r. Już konfesja z 1563 r. czyniła z niego akt swobodnego wyboru: „a jeśliby i to rzecz była można, aby i od małżeńskiego stanu dla większej łączności a wolności służyć ludziom ku zbawieniu mogli”, ale „ani kogo odsądzają, gdyby z godnych przyczyn księża się ożeniali, albo i żonaci byli”,

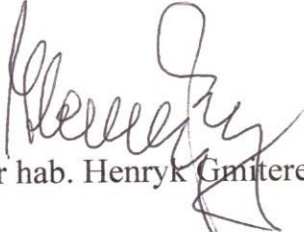
- s. 137 – Rybiński z pewnością nie studiował na Uniwersytecie Wrocławskim, gdyż takiego wówczas nie było. Krótki jego pobyt w tym mieście związany był zapewne z edukacją w tamtejszym gimnazjum przy kościele św. Elżbiety.

Uwagi powyższe, drugorzędne z punktu widzenia zasadniczych wątków wykładu A. Polaszka, nie zmieniają mojej opinii, że recenzowana rozprawa jest pracą rzetelną i solidną, podejmuje problematykę oryginalną, marginalnie tylko dotąd rozpoznaną, ukazując duchowość polskich środowisk ewangelików reformowanych z nowej, a niezmiernie istotnej perspektywy kultury Psalterza. Choć nie przynosi nowych, znaczących odkryć źródłowych, to poprzez świeżą, kompetentną, erudycyjną interpretację, przeprowadzoną z wykorzystaniem reguł warsztatu historyka, filologa, wreszcie teologa, wzbogaca wydatnie naszą znajomość dziejów polskiej reformacji i jej powiązań z reformacją europejską. Przedstawia problematykę ważną poznawczo, przebadaną metodycznie z nader przekonującymi wynikami. Rezultatem jest ukazanie psalmów nie tylko jako formy modlitwy i uwielbienia Boga, ale jako ważnego, kulturotwórczego elementu zbiorowej wyobraźni i umysłowości, inspiracji dla poetów, pisarzy i artystów, a nawet tworzywa animującego sposób myślenia politycznego. Obok świeżości spojrzenia i sumienności w poszukiwaniach oraz krytycyzmu w analizie zgromadzo-

nego materiału źródłowego i bogatej literatury na uznanie zasługuje styl, jakim została napisana. Rozprawa powinna ukazać się drukiem i wejść na stałe do dorobku badawczego nad dziejami polskiej reformacji. Zasługuje także na wyróżnienie, o co zwracam się do Rady Wydziału Teologicznego ChAT.

Wszystkie podniesione w recenzji walory merytoryczne, przyjęte i konsekwentnie zrealizowane założenia badawcze i strukturalno-metodyczne rozprawy, zawarty w niej bagaż erudycyjny o dużym znaczeniu poznawczym oraz wykazana w ten sposób przez Autora umiejętność efektywnego prowadzenia procesu badawczego upoważniają mnie do stwierdzenia, że recenzowana rozprawa odpowiada wymogom określonym w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytułach w zakresie sztuki (z późn. zmianami). W konsekwencji wnoszę o dopuszczenie mgr. Andrzeja Polaszka do dalszych stadiów przewodu doktorskiego.

Lublin, 16. 08. 2022 r.

Prof. dr hab. Henryk Gmiterek